

Hervormde kerk van Kockengen rijk aan historische herinneringen¹

M. van Vliet
Wagendijk 19a, 3628 ER Kockengen

Wie nu de Nederlandsche-Hervormde kerk in Kockengen bezoekt en deze van buiten en van binnen bekijkt, ziet daar nog heel wat van de lange en gevarieerde geschiedenis die deze kerk heeft doorgemaakt.

Kerkgebouw

De kerk van Kockengen is duidelijk een oud gebouw. Het stichtingsjaar is niet bekend.

De nederzettingen Kockengen en Spengen zullen omstreeks 1200 al hebben bestaan. De gegevens wijzen op een sterke betrokkenheid van de bisschop van Utrecht bij het totstandkomen van deze ontginningen. Er zijn tot dusver uit de 13de eeuw echter geen oorkonden bekend waarin de parochie van Kockengen wordt genoemd. Misschien behoorde de nederzetting Kockengen in het begin tot een andere parochie, waarvan het dan later afgesplitst werd.

In de geschiedkundige atlas van Beekman staat een door Joosting en Muller gemaakte kaart, waarop de parochie-indeling rond 1560 is weergegeven. Aangenomen wordt dat deze kaart ook de Middeleeuwse situatie weergeeft. Opmerkelijk is dat op sommige plaatsen de grenzen van de parochie Kockengen dwars door de oude ontginningseenheden heenlopen. Dat zou er inderdaad op kunnen wijzen dat de parochie Kockengen pas meer dan een eeuw na het voltooiën van de grote ontginning van de veenwildernissen tot stand is gekomen.

Met Kamerik en Harmelen behoorde de parochie Kockengen in de Late Middeleeuwen tot het aartsdiakonaat van de zogeheten korbisschop, de eerste helper die de bisschop van Utrecht terzijde stond. Aardrijkskundig is dat een wat vreemde combinatie. Harmelen ligt op de kleirug langs de Oude Rijn, Oud-Kamerik behoort tot de ontginningen die van de Oude Rijn uitgingen, Kockengen tot de ontginningen vanuit het oosten (de Vecht). Deze ontginningen uit het oosten behoorden aanvankelijk tot de parochie Breukelen, die welke uit het zuiden (Oude Rijn) in de richting van Kockengen kwamen, waaronder Laag-Nieuwkoop, tot de parochie Vleuten. Deze gegevens maken het aannemelijk dat de parochie Kockengen werd gevormd door samenvoeging van delen van enkele oudere parochies. Pas na deze reorganisatie is dan vermoedelijk de nieuwgevormde parochie Kockengen bij het aartsdiakonaat van de korbisschop ingedeeld.

De oudste vermelding van de kerk van Kockengen komt voor in een lijst van leenmannen, 1381 - 1383. Maar al op 10 mei 1350 was er sprake van een geestelijke in de parochie van Kockengen en van een stuk grond in kerkelijk bezit; had men toen plannen voor de kerkebouw? Vanaf het begin had de bezitter van de gerechtsheerlijkheid Kockengen ook het patronaatsrecht, dat wil zeggen de bevoegdheid om een kandidaat voor het pastoraatsambt voor te dragen voor kerkelijke benoeming. De kerk was gewijd aan Onze-Lieve-Vrouwe-ten-hemel-opneming.

In veel oude plattelandsgemeenten begon de geschiedenis van de kerk met een houten kapel of kerkje. We weten niet of dat in Kockengen ook het geval is geweest. De huidige stenen kerk werd echter vermoedelijk al in de 14de eeuw gebouwd. In de 15de eeuw werd het koor vergroot, en in de 16de eeuw het schip. Vooral in de 19de eeuw is de kerk nogal verwaarloosd en ondoelmatig gerepareerd. Van 1955 tot 1958 is zij ingrijpend gerestaureerd.

¹ Dit artikel is gebaseerd op de voordracht die president-kerkvoogd Van Vliet hield tijdens de thema-avond van de HKB in de Nederlandse-Hervormde kerk te Kockengen, op 28 oktober 1992. Zijn tekst is bewerkt en op onderdelen aangevuld door Arie A. Mantén.

Afb. 1 (links). De eikenhouten kansel in de Nederlandse Hervormde kerk van Kockengen.

Afb. 2 (midden). Psalmbord, 19de eeuws, eikenhouten omlijsting met rechts en links pilasters en boven een gebogen fronton; vergulde letters op een verguld omlijste zwarte ondergrond; de cijfers kunnen aan de knoppen onder de letters worden gehangen.

Afb. 3 (rechts). Gewelfschotel met Christuskop, aangebracht tegen een houten ton-gewelf.

Boven de ingang van de kerk bevindt zich een grote beeldhouwde zandsteen, die betrekking heeft op de familiewapens van de voormalige ambachtsheer, Jhr. Johan van Zuijlen, Heer van de heerlijkheid Kockengen. In het midden staat een gevierendeeld wapen, samengesteld uit de navolgende kwartieren: (1) Zuylen, (2) Van de Haar, (3) drie dwarsbalken, beladen met respectievelijk 4, 2 en 1 St. Andrieskruisen, (4) een dwarsbalk, vergezeld van drie leeuwenkoppen. Boven het wapen zijn vijf helmtekens aangebracht.

Toren

De huidige ranke toren dateert uit 1635; in dat jaar werd de oorspronkelijke toren uit de 14de eeuw vervangen. In 1737 werd de geheel verrotte houten omloop van de toren afgebroken; ze was te gevaarlijk geworden en leidde tot inwateren, waardoor het uurwerk beschadigd kon raken. De nieuwe omloop werd van steen vervaardigd, met een ijzeren leuning.

In 1798, in de Franse tijd, werd, met het oog op de landsverdediging, het kerkbestuur verplicht de toren met de twee klokken en het uurwerk zonder enige schadevergoeding aan de gemeente Kockengen over te dragen. Pas in 1949 is de oude situatie weer hersteld en werd de toren om niet teruggegeven aan de Kerkvoogdij.

De toren kreeg in 1926 een nieuw uurwerk en een nieuwe wijzerplaat, gemaakt door de firma Addicks te Amsterdam.

Klokken

In 1520 werd in de toren een grote zware torenklok geplaatst, die was gegoten door de beroemde klokkengieter meester Henricus de Borch. In 1767 kwam daar een tweede, kleinere torenklok bij. De grote klok bleek in 1790 een

grote barst te vertonen, waardoor de klank dof was geworden. Besloten werd hem te laten verzwaren en opnieuw te laten gieten bij de klokkengieter Henricus Petit te Aarle-Rixtel. Helaas is deze klok, volgens tijdgenoten een van de allermooiste, in 1942 door de Duitsers gevorderd en omgesmolten tot oorlogsmateriaal.

In 1947 werd opdracht voor een nieuwe torenklok gegeven aan de klokkengieterij Petit en Fritsen te Aarle-Rixtel. De klok werd in 1948 in de geheel vernieuwde klokkestoel gehangen.

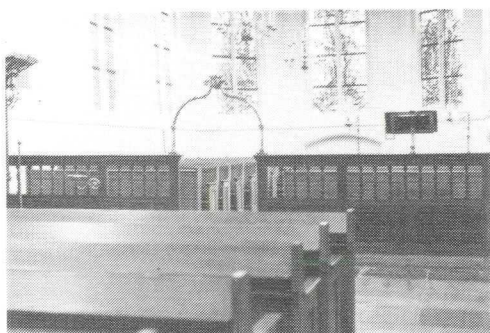
De 375 kg zware klok van 1948 draagt de tekst "ik roep de levenden en beween de doden" en randversieringen met bijbelse motieven: op de bovenrand de verschijning des Heren, in de onderrand de doop in de Jordaan en de bruiloft te Kana.

Dertig jaar lang, van 1939 tot 1969, heeft het klokluidersechtpaar Minne Vermeulen de klokken geluid. In verband met hun terugtrekken kwam er per 1 januari 1969 een eind aan de traditie dat om 12.00 uur de klokken enkele minuten werden geluid. Om deze traditie te herstellen werd in 1973 een uit drie leden bestaande klokkencommissie ingesteld, welke geld bijeenbracht voor een nieuwe klok, ter vervanging van de klok van 1767, die qua geluid en toon niet paste bij die van 1948. Deze nieuwe klok werd in 1975 geplaatst; de kleine klok (de zogenaamde "bel") uit 1767 hangt sedertdien in het voorportaal van de kerk. In 1975 besloot de gemeenteraad een subsidie toe te kennen voor electrificatie van de luidklokken. Vanaf die tijd worden de klokken elektrisch geluid.

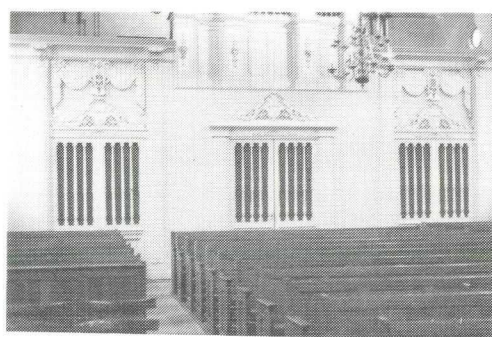
Sedert mensenheugenis wordt in Kockengen bij een begrafenis de klok van de dorpskerk geluid. Dat gebeurt voor iedere overledene, onverschillig of die tijdens zijn of haar leven Nederlands-Hervormd was, tenzij de nabestaanden daarop geen prijs stellen. Het luiden begint wanneer de begrafenisstoet zich in beweging zet en eindigt wanneer deze op de begraafplaats is gearriveerd. Als een vrouw wordt begraven luidt eerst één minuut alleen de kleine klok, daarna valt de grote klok in, en aan het eind luidt nogmaals weer één minuut alleen de kleine klok. Bij de begrafenis van een man is de situatie omgekeerd en begint en eindigt men met de grote klok. Sedert 1969 wordt dit begrafenisluiden verzorgd door P. Sondij, die dat tot 1975 met de hand deed, sedertdien elektrisch.

Ramen

In 1958 werden ter gelegenheid van de restauratie drie gebrandschilderde ramen aan de kerkvoogdij aangeboden, één door de provincie Utrecht, één door de gemeente Utrecht, en één door de gemeente Kockengen. De eerste

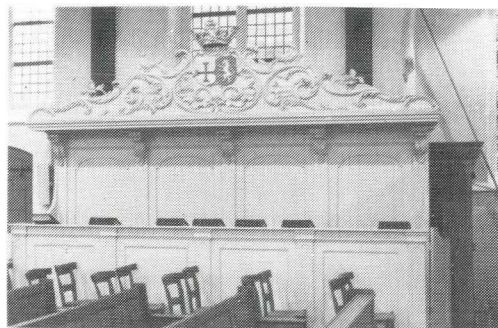
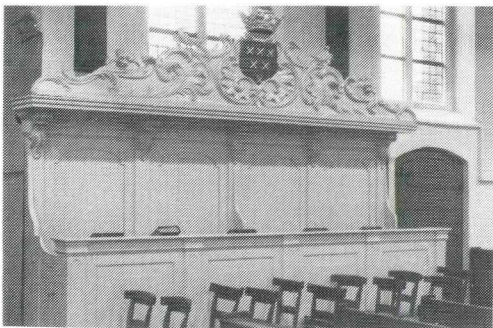

Afb. 4 (links). Doophek, 5,20 meter lang, 1,15 centimeter hoog, met 2,10 meter hoge doopboog en rechts een door twee kandelaars geflankeerde lezenaar. Op de achtergrond is nog iets te zien van de gebrandschilderde ramen in het koor.

Afb. 5 (rechts). Houten koorhek, 8,30 meter lang, 4,30 meter hoog, met boven het midden daarvan het orgel.

Afb. 6 (links). Herenbank, 4,45 meter lang, 1,02 meter diep, 2,45 meter hoog, met het wapen van Kockengen.

Afb. 7 (rechts). Herenbank, 4,45 meter lang, 1,05 meter diep, 2,45 meter hoog, met de familiewapens van Donselaer en Van Schaerdenburg.

twee zijn ontworpen door de glazenier D. Broos te Utrecht, de derde door Mej. Gunhild Kristensen. Het eerste, in de kapel aan de noordzijde, beeldt de wetgeving op de Sinaï uit (Mozes en Jozua dalen de berg af). Het tweede, in de kapel aan de zuidzijde, geeft de ark op de berg Ararat weer. Het derde beeldt verschillende gedachten uit het Nieuwe Testament uit.

In 1969 werden nog twee gebrandschilderde ramen aangebracht. Het raam aan de zuidoostzijde is een geschenk van de Hervormde Dames-krans en stelt de Barmhartige Samaritaan voor; dat aan de noordoostkant is bekostigd uit een legaat van Mej. C. Bos en geeft "een Zaaier ging uit om te zaaien" weer.

In 1980 werd opnieuw een gebrandschilderd raam geplaatst, door de glazeniers Bogtman uit Haarlem, in het koor aan de zuidoostzijde, schuin tegenover de preekstoel. Het is ontworpen door de heer J. de Ridder. Dit raam stelt de Goede Herder voor en draagt de inscriptie "Lucas 15 Wees blij met mij, want ik heb mijn schaap gevonden, dat verloren was". Dit raam is zwaarder van grisaille en tint opdat de predikant minder last zal hebben van invallende zonnestralen. Het is bekostigd uit een fonds waarin door de Kerkvoogdij ontvangen legaten werden gestort. De opdracht tot het maken van dit raam kon worden gegeven nadat enkele legaten waren ontvangen.

In 1981 werd naast dit raam nog een raam van dezelfde glazeniers onthuld, voorstellende "de verloren zoon" met de inscriptie "Lucas 15 de verloren zoon weer thuis". Het is ontworpen door Louis Boormeester uit Amsterdam en werd geschonken door de familie H. Zethof-Simon. In 1983 werden van dezelfde ontwerper een raam in het koor aan de noordoostzijde, aan de kant van de preekstoel, en in 1984 één aan de zuidoostzijde, aangebracht door dezelfde glazeniers. Het eerste stelt "de Hemelvaart" voor (inscriptie: "Joh. 14 Ik ga heen om u plaats te bereiden") en werd eveneens betaald uit het legatenfonds; het tweede geeft "de wonderbaarlijke visvangst" te zien en werd geschonken door ds. H. Zethof ter gelegenheid van zijn 25-jarig ambtsjubileum (tevens zijn 25-jarige verbintenis aan de Nederlandse-Hervormde gemeente van Kockengen).

Er bestaan vergevorderde plannen om ook in het laatste nog van blank glas voorziene venster in het koor van de kerk op niet al te lange termijn een gebrandschilderd glas-inloodraam aan te brengen.

Orgel

Het orgel werd in 1884 vervaardigd door J.F. Witte, van de firma J. Bätz & Co. te Utrecht, en was oorspronkelijk bestemd voor de Oud-Katholieke Kerk "in de Driehoek" (later Ste. Gertrudiskerk) in Utrecht. In 1968 werd dit orgel door de Kerkvoogdij van Kockengen gekocht. Het verving een orgel dat gebouwd was door Van Dam te Leeuwarden. In 1991 heeft een aanpassing van de klankkleur plaats gevonden.

In het midden vertoont de opbouw van het orgel een grote boog en aan weerszijden een lagere. De pilasters op voetstukken hebben Korinthische kapitelen. Het orgel is versierd met guirlandes en bladmotieven en bovenop staan een harp en vazen. De versieringen van de orgeltribune stellen de tafelen der wet en een altaar met kruis, hart en anker voor. Het middendeel is bij de restauratie van de kerk toegevoegd.

Kansel, doophek en doopschaal

De kansel, links naast het koor (Afbeelding 1), is van eikehout en stamt uit 1700. De zeszijdig geprofileerde voet rust op een eveneens zeszijdig, hardstenen basement. Tegen de zeszijdige stam steunen bovenaan zes langgerekte voluten (= krulvormige versieringen) de kuip. De vijfzijdige kuip heeft panelen met een Lodewijk-omlijsting en kleine blad- en bloemmotieven in de hoeken. Aan de rand van de kuip is een koperen lezenaar bevestigd; deze heeft een voluutvormige arm en een opengewerkt leesblad met een ster in het midden.

De bijbel op de kansel is in 1744 gedrukt door Jacob en Hendrik Keur te Dordrecht; hij heeft een leren band met koperen beslag en sluiting. De tekst is in gotische letters, verlucht met gravures en landkaarten. Voorin heeft een familie die deze bijbel eerder in bezit had zijn geboorten vanaf 1814 met de hand ingeschreven. Deze bijbel is in 1966 door J.C. Jongeneel aan de kerk geschonken.

Het doophek - de scheiding tussen koor en schip - is 18de-eeuws, en eveneens van eikehout vervaardigd (Afbeelding 4). Het onderste gedeelte is gesloten met rechthoekige panelen; daarboven staan slanke balusters; het hek wordt afgesloten door een geprofileerde bovenrand. De doopboog uit 1742 is van koper. Bovenin bevindt zich een wapenschild, versierd met bloemen en bekroond met een kroontje. Op de voet van de bogen staat de inscriptie "ANNO 1742", en aan de achterkant "VAN GEST : G : M" "HARMANNS".

De door een houder aan het doophek bevestigde koperen doopschaal heeft een diameter van 25 centimeter en stamt uit 1760. Het ronde bekken in de houder wordt gedragen door een voluutvormige arm, die eveneens aan het doophek bevestigd is.

De lezenaar op het doophek is van koper en stamt, evenals de kandelaars aan weerszijden, ook uit 1760.

De bijbel op deze lezenaar is gedrukt door Joh. de Liefde te Utrecht en bevat geen jaartal. Hij behoorde eerder aan een gezin in Abcoude. Deze bijbel heeft een linnen band met koperbeslag en is verlucht met litho's. Hij verkeert in niet zo'n beste staat: van één hoek is het koperbeslag verdwenen, een slot is weg, en de voorkant van de band zit los.

Koorhek en herenbanken

Het koorhek uit de 18de eeuw is van hout (Afbeelding 5). Vroeger vormde het de afscheiding van het koor. Bij de restauratie in 1958 is het verplaatst naar de westzijde op de scheiding van de eerste en tweede travee (= gewelfvak). Er zijn drie dubbele, openslaande deuren met slanke balusters. Boven de deuren bevindt zich een kuif met schelpmotief en acanthus en voluten

met vergulde randjes. Boven de middelste deur staat het orgel, boven de beide andere deuren bevinden zich draperieën en festoenen met kwasten.

De herenbanken aan de noord- en de zuidwand (ook wel schepenbanken genoemd, omdat eertijds de plaatselijke bestuurders - de schepenen - er gewoonlijk zaten) hebben panelen met voor- en achterschot omlijst in Lodewijk-stijl en consoles onder de kap met rococo-achtige krullen. Op de kap van de bank aan de noordwand (Afbeelding 7) zijn twee wapenschilden te zien; het wapen met kruis is van de familie Donselaer, dat met de leeuw van de familie Van Schaerdenburg; bovenop de wapens een kroon, aan weerszijden sierlijke acanthusranken met twee duiven. In de kap staan de letters H B. Op de kap van de bank aan de zuidwand (Afbeelding 6) is een blauw wapenschild met zes Andreaskruisen (wapen van Kockengen); in de kap de letters Y B.

De drie psalmborden zijn 19de-eeuws (Afbeelding 2). Het predikantenbord bevat de namen van de Kockengense predikanten vanaf 1581.

In de kerk hingen oorspronkelijk vier koperen kroonluchters uit de 17de eeuw, twee in het schip en twee in het koor. Deze zijn helaas in 1987 gestolen. In hetzelfde jaar vond veranging plaats door vier 16-armige ongeverniste koperen kaarsenkronen, naar 17de-eeuws model gemaakt door de Oud-Hollandse Kopergieterij Brink en Van Keulen te Haarlem.

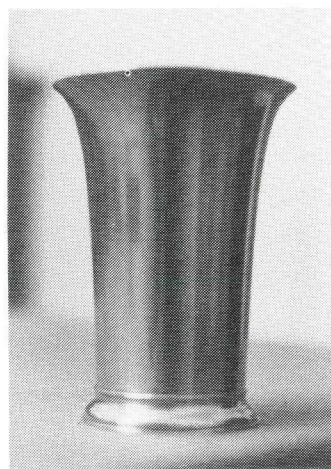
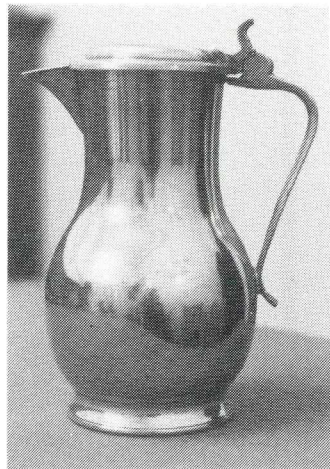
In de vitrine bevinden zich: drie avondmaalschalen, een avondmaalskan (Afbeelding 8), twee avondmaalsbekers (Afbeelding 9) en twee collecteschalen, alle van tin. Zij zijn in 1844 geschonken door mw. D. van Schaardenburg-Bos.

Tegen de noordmuur staat een 17de-eeuwse metalen geldkist, waarvan de herkomst onduidelijk is.

Herinneringen aan de tijd vóór de Kerkelijke Reformatie

In de kerk zijn diverse elementen te zien die dateren uit de tijd vóórdat de kerk in Protestantse handen kwam.

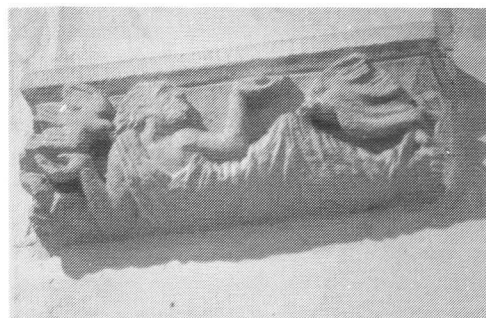
Drie kraagstenen van zandsteen in de kapellen stellen voor: Maria Magdalena met de narduskruik (oostzijde van de zuiderkapel; Afbeelding 10), Johannes de Evangelist met de gifbeker (westzijde van de zuiderkapel; Afbeelding 11), en Elia, liggend, door raven gevoed (oostzijde van de noorderkapel). De beide eerstgenoemde zijn 15de eeuws, de laatste is van recente datum.

Afb. 8 (links). Tinnen avondmaalskan, 19de eeuws, 26 cm hoog. Het deksel met duimgreep draagt aan de binnenkant het stadswapen van Amsterdam tussen twee leeuwen.

Afb. 9 (rechts). Tinnen avondmaalsbeker, 19de eeuws, 14 cm hoog, diameter 10 cm. De beker draagt het stadswapen van Utrecht.

Afb. 10 (links). Kraagsteen, 55 centimeter breed, 20 centimeter hoog, uit de Utrechtse school, met een afbeelding van Maria Magdalena met de narduskruik.

Afb. 11 (rechts). Kraagsteen, zelfde afmetingen als die in Afb. 10, uit de Utrechtse school, met een afbeelding van Johannes de Evangelist met de gifbeker.

Acht houten gewelfschotels uit de 15de - 16de eeuw, op het houten tongewelf, stellen (van oost naar west) voor: een Christuskop met kruisnimbe (Afbeelding 3); Geestesduif; pelikaan op nest; adelaar met schriftrol (symbool van de evangelist Johannes); stier met schriftrol (Lucas); leeuw met schriftrol (Marcus); engel met schriftrol (Mattheus); en een tempel met vanuit de deur stromend water (Ezechiël).

Historisch getrouw gerestaureerde gewelfschilderingen tonen bloem- en bladmotieven.

Aan het zuider-dwarspand bevindt zich een zandstenen votiefreliëf uit de 16de eeuw, voorstellende St. Anna te drieën: grootmoeder Anna, moeder Maria en het kind Jezus. Deze votiefsteen uit omstreeks 1500 is teruggevonden bij de restauratie van de kerk.

Tenslotte treffen we in de hal nog ijzeren hand- en voetboeien aan, stammend uit de 15de - 16de eeuw. Deze zijn bij de restauratie in 1957 - 1958 gevonden in de zuiderbeuk, tusschen van geraamtes. Het lijkt er op of een gevangene geboeid is begraven, maar de precieze achtergrond van deze merkwaardige vondst zullen we wel nooit te weten komen.

Bronnen

- Y. Baaden, F. Befort, L. Bresser, P. Henderikx, V. Kersing, H. van Koolbergen, M. Polak, P. Schevenhoven en J.W. Verhey, 1977. Ontginningen en publieke organisatie in het gebied aan weerszijden van de Oude Rijn tussen Utrecht en Zwammerdam. Historisch Seminarium van de Universiteit van Amsterdam, 112 blz.
- A.A. Beekman, 1913. Geschiedkundige Atlas van Nederland, deel 1. Den Haag. In het bijzonder kaart IX, blad 9, parochiekaart gemaakt door Joosting en Muller.
- J.C. Jongeneel, 1959. Grepen uit de geschiedenis van de gemeente Kockengen. 3de druk, bewerkt door G.F.W. Herengreen. Uitgave N. Samsom, Alphen aan den Rijn, 135 blz.
- W. van de Pas, 1952. Tussen Vecht en Oude Rijn. Beschrijvende geschiedenis van Noordwest Utrecht naar aanleiding van het eeuwfeest der R.K. parochie. Uitgeverij Het Spectrum, Utrecht, 254 blz.
- Stichting Protestantse Kerkelijke Kunst, Inventarisatie van voorwerpen van kunsthistorische waarde in de Nederlandse Hervormde kerk te Kockengen, gemaakt op 2 november 1977 (in Archief Kerkvoogdij Kockengen).
- Illustraties uit Archief Nederlands-Hervormde Kerkvoogdij, Kockengen.